

3. Марченко, І. С. (2011) Сучасні логопедичні технології у подоланні мовленнєвих розладів у дітей із порушеннями психофізичного розвитку. *Логопедія*. № 1. С. 41–44.
4. Соботович, Є. Ф. (1995) Порушення мовного розвитку та шляхи їх корекції: Навч.-метод. пос. К.: ІСДО, 204 с.

Громова Наталія

Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка

ПЕДАГОГІЧНА РЕФЛЕКСІЯ ЯК ПОКАЗНИК САМОРЕАЛІЗАЦІЇ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ-СЛОВЕСНИКА

У статті проаналізовано значення рефлексивного компонента в професійній підготовці студентів-філологів. Описано напрямки та подано практичні рекомендації щодо формування педагогічної рефлексії майбутнього вчителя-словесника як перед плануванням окремого етапу уроку, так і після його проведення.

Ключові слова: рефлексія, педагогічна рефлексія, аналіз уроку, самоаналіз уроку, самореалізація особистості.

The article analyzes the value of the reflexive component in the professional training of students-philologists. The directions and practical recommendations for the formation of the pedagogical reflection of the future language teacher are described, both before and after the planning of a particular stage of the lesson.

Key words: reflection, pedagogical reflection, analysis of the lesson, self-analysis of the lesson, self-actualization of the individual.

Постановка проблеми. В умовах особистісно-зорієнтованого навчання для вчителя-словесника особливо важливою є рефлексія педагогічної діяльності, тобто самоаналіз, контроль-оцінна діяльність, яка спрямована на себе. Рефлексія оцінної діяльності пов'язана із завершальним етапом вирішення педагогічної задачі. Вона допомагає особистості досягти бажаного результату і є стимулом для безперервного професійного саморозвитку та творчої самореалізації.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Проблема формування рефлексії є предметом досліджень багатьох сучасних зарубіжних та вітчизняних учених. У працях В. Андрущенко, А. Адлера, К. Абульханової-Славської, Г. Балла, І. Беха, Р. Бернса, Г. Васяновича, Л. Виготського, Н. Гузій, І. Зязюна, В. Кудіна, О. Леонтєва, А. Маслоу, Ю. Моргуна, С. Пащенко, О. Пехоти, К. Роджерса, С. Рубінштейна, Г. Тарасенко, З. Фрейда, К. Хорні, К. Юнга та ін. розкривається характер і сутність самоактуалізації та самореалізації особистості. У дослідженнях М. Бахтіна, М. Бубера, К. Роджерса, П. Щедровицького, В. Франкла виокремлено низку суттєвих ознак цього саморозвитку як внутрішнього процесу та визначеного способу саморефлексії та самовдосконалення.

Метою дослідження є процес формування педагогічної рефлексії як показника успішної самореалізації студента-практиканта, майбутнього вчителя-словесника, під час виробничої педагогічної практики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Рефлексія (з англ. reflect - роздумувати, міркувати, задуматись) з точки зору психології характеризується як самоаналіз, постійний аналіз, осмислення себе, своєї діяльності і засобів досягнення бажаного результату.

У педагогічній практиці рефлексія – це інтелектуальна та емоційна діяльність, під час якої вчитель осмислює свій досвід викладання з метою отримання цілісного уявлення про оптимальний вибір шляхів та методів роботи на уроці та отримання якісних результатів учіння. Як зазначає Рідель Т.М. «рефлексія в педагогічному процесі – це процес і результат фіксування його учасниками стану свого розвитку, саморозвитку та їх причин» [2]. З цієї точки зору, рефлексія виступає одним із механізмів саморегуляції професійної діяльності педагога.

У процесі формування рефлексії студента, майбутнього вчителя виокремлюється декілька напрямів. Один з них пов'язаний з розвитком здатності вчителя до рефлексивної децентрації (вміння бачити себе зі сторони), формування установки на активний аналіз своїх дій, осмислення свого професійного Я.

Головний акцент такої підготовки ставиться на власне особистісній та операційній стороні рефлексії. При цьому впроваджуються різні програми спостереження за своїми діями в професійно важливих ситуаціях з наступним аналізом результатів, а також ведення записів, що фіксують події професійного життя, виконання спеціальних вправ-опитувальників, що стимулюють рефлексію, складання рефлексивного автопортрета «Я – очима інших», рефлексія вголос тощо.

Другий напрямок розвитку рефлексії вчителя пов'язаний з проблемою переорієнтації або корекції його професійно особистісних установок. Оскільки поворот свідомості вчителя «на дитину» є умовою реалізації гуманістичної, особистісно орієнтованої освіти. При даному підході переважно розвивається мета-рефлексія. Розвитку цієї складової рефлексії сприяють такі вправи: «Постав себе на місце іншого», «Подивись на себе очима дитини».

Розглянемо особливості формування педагогічної рефлексії майбутнього вчителя-словесника у процесі педагогічної практики.

Рефлексія тісно пов'язана з технологією самоаналізу уроку – процесом самооцінювання вчителем власної педагогічної діяльності на

уроці та її результатів на засадах рефлексії щодо досягнення поставлених цілей уроку – освітньої, розвивальної, виховної.

Самоаналіз уроку допомагає вчителю оволодіти більш високим рівнем майстерності, підвищити результативність праці. В. Сухомлинський зазначав: «Хто намагається розібратися в хорошому й поганому на своїх уроках, у своїх стосунках з вихованцями, той вже досягнув половини успіху» [4].

Самоаналіз уроку вчителем дозволяє вирішити цілий ряд важливих завдань:

- учитель краще усвідомлює систему своєї роботи,
- швидше освоює на практиці методику вибору й обґрунтування оптимального варіанта навчання,
- робить учителя психологічно захищенішим, впевненішим у собі,
- поліпшує якість планування наступних уроків,
- стимулює розвиток творчого мислення й діяльності вчителя.

Ретельність підготовки і майстерність проведення навчального заняття є чинниками, які обумовлюють ступінь його ефективності. Підвищенню якісного рівня такої підготовки сприяє систематичне проведення аналізу (самоаналізу) уроків з метою визначення й усунення певних недоліків у практиці роботи вчителя. Аналіз (самоаналіз) уроку української мови може проводитися за наступними критеріями:

- 1) Яке місце уроку в темі, розділі, курсі? У чому його специфіка?
- 2) Чи правильно були сформульовані навчальна, виховна і розвиваюча цілі уроку? Чи були вони досягнуті у процесі уроку?
- 3) Які завдання вирішувалися на уроці: навчальні, виховні, розвиваючі? Які завдання були головними? Чи були вони вирішені на уроці?
- 4) Як повно відібраний навчальний матеріал сприяв розкриттю теми? Чи здійснювався цей відбір з дотриманням таких вимог, як: точність, конкретність; оптимальне співвідношення фактичного та теоретичного матеріалу; його практичне значення; стимулювання розвитку мислення, пам'яті, уваги, мови учнів; урахування їх життєвого досвіду?
- 5) Як повно були враховані особливості класу, окремих груп учнів, індивідуальні особливості дітей?
- 6) Наскільки обґрунтованим є вибір типу уроку та його структура?
- 7) Чим керувався вчитель, готуючись до уроку: методичними рекомендаціями, передовим досвідом, додатковою літературою тощо?

- 8) Наскільки обґрунтованим є вибір форм і методів навчання?
- 9) Аналіз результатів навчання.
- 10) Оцінка (самооцінка) уроку.

Проте слід взяти до уваги, що рефлексія не є тотожною загальною схемою аналізу уроку, який практикується під час педагогічної практики студентів. Рефлексія спрямована на аналіз вузької, часто проблемної ділянки, яка потребує покращення або, навпаки, виділення успішних способів виконання певних завдань чи застосування педагогічних технологій, які варто впроваджувати в практику на постійній основі. На основі проаналізованих праць можна запропонувати наступні рекомендації щодо формування педагогічної рефлексії для майбутнього вчителя-словесника:

1. Перед плануванням окремого етапу уроку:

- Яка мета виконання даного завдання?
- Що я хочу досягнути і які навчальні результати я планую отримати? Чи відповідає це меті уроку?
- Які інструкції слід дати перед виконанням завдання, як уникнути використання української мови учнями і вчителем та зробити пояснення максимально простим, зрозумілим і доступним?
- Які конкретно лексичні одиниці, граматичні структури слід активізувати / повторити / закріпити / засвоїти в ході виконання завдання?
- Чи відповідає даний тип і рівень складності завдання віковим та психологічним особливостям класу, у якому я проводитиму урок?
- Чи це оптимальний вид завдання для досягнення поставлених цілей?
- Яка форма роботи буде найкращою для виконання цього завдання?
- Які проблеми можуть виникнути в процесі виконання завдання та як їх уникнути?

2. Після проведення уроку:

- Якими є результати учіння? Чи відповідають вони прогнозованим?
- Чи ефективним був підбір даного виду завдання / змісту / форми / методу роботи? Якщо ні, чому?
- Чи оптимальним був розподіл часу? Якщо ні, чому?
- Чи були зрозумілими інструкції і забезпечено їх виконання учнями? Як по-іншому це можна було зробити?
- Чи можна було спланувати роботу по іншому для досягнення поставлених цілей?
- Що варто змінити, а що запозичити на наступний раз в ході планування схожого етапу?

Таким чином, рефлексивному аналізу й осмисленню підлягають професійні установки вчителя, його професійно особистісні якості, ціннісні орієнтації, способи практичної діяльності.

Рефлексія дозволяє відрізнити вчителеві власні труднощі і проблеми від труднощів і проблем учнів. Учитель, який застосовує метод самоаналізу, здатний до емпатії, співпраці та співтворчості. Процеси рефлексування дозволяють йому адекватно оцінити наслідки власних особистісних впливів на школярів, нести відповідальність за розвиток особистості дитини, усвідомлювати наслідки своїх дій.

До ознак, що свідчать про дефіцит педагогічної рефлексії, можна віднести прагнення вчителя, що допустив професійну помилку наполягати в своїй правоті. Така тактика вчителя спрямована на захист власного Я в проблемній для нього ситуації. Підхід рефлексивного вчителя до своїх професійних помилок дозволяє відділити їх від себе як людини. Відділення своїх проблем від себе веде до їх визнання й аналізу. Це, у свою чергу, позбавляє вчителя, з одного боку, від завищеної професійної самооцінки, відчуття власної непогрішності, а з іншого, від загостреної уразливості до думки про нього інших людей [1].

Під час виробничої педагогічної практики з української мови серед студентів четвертого курсу денної та заочної форми навчання та вчителів загальноосвітніх шкіл ми провели соціологічне опитування «Самоаналіз уроку». Загальна кількість реципієнтів становила 56 осіб, серед них – 35 студентів-практикантів та 21 вчитель загальноосвітніх навчальних закладів.

До опитувальника входили такі запитання:

1. Чи відзначаєте ви успіхи і невдачі своїх уроків?
2. Чи аналізуєте ви, що вдалося на уроці, а що ні одразу після закінчення уроку?
3. Чи трапляється, що свою погрішність ви усвідомлюєте одразу?
4. Ви однаково ретельно аналізуєте як вдалий, так і невдалий урок?
5. Причини невдалих уроків найчастіше ви пояснюєте власними помилками?
6. Чи робите ви висновки після закінчення невдалих уроків?
7. Чи пригадуєте ви вдалий чи невдалих моменти якого-небудь уроку через певний час?
8. Чи ділитесь ви своїм аналізом з колегами (радяться, передаєте досвід тощо)?
9. Чи фіксуєте ви результати самоаналізу в письмовому вигляді?

10. Чи є у вас свої секрети щодо підготовки та проведення вдалого уроку?

Аналіз результатів опитування засвідчив, що високий рівень самоаналізу мають 62% (13) учителів, у той час як серед студентів-практикантів цього рівня досягли лише 12% (4 особи). Середній рівень мають 28% (6) вчителів і 40% (14) студентів-практикантів, низький рівень – 10 (2)% і 48 (17)% відповідно.

Порівнюючи результати дослідження стосовно здатності до самоаналізу, зауважимо, що реципієнти, які мають високий рівень здатності до самоаналізу, швидше за все після невдалих уроків роблять правильні висновки для майбутньої роботи, а вдалі уроки стимулюють їх до подальшої плідної педагогічної діяльності. Ті, хто отримав середній рівень – повинні повчитися самоаналізу. А реципієнти з низьким рівнем, на жаль, не вміють об'єктивно оцінювати власні уроки і через це мають систематичні методичні помилки.

Звернемо увагу на різницю між кількістю студентів-практикантів і вчителів з високим рівнем здатності до самоаналізу, це вкотре доводить правомірність слів В.О. Сухомлинського «.... до хорошого уроку учитель готується все життя» [3].

Висновки. Таким чином, здатність до рефлексії є однією з вагомих професійних якостей учителя. Рефлексивний самоаналіз стає найважливішим корекційним інструментом. Вдаючись до рефлексії, вчитель аналізує набутий досвід, робить висновки, оцінки, які сприяють розвитку його професійної майстерності та успішній творчій самореалізації впродовж життя. Рефлексія допомагає вчителю проявляти більшу гнучкість у плануванні занять з урахуванням реальних комунікативних потреб і психологічних особливостей учнів, що забезпечує реалізацію особистісно-орієнтованого підходу до викладання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кашапов М. М. Психология педагогического мышления / Монография. – СПб. : Алетейя, 2000. – 368 с.
2. Рідель Т. М. Рефлексія та рефлексивний підхід до процесу формування оптимальної мотивації учіння студентів у процесі вивчення іноземних мов [Електронний ресурс] / Т. М. Рідель // Педагогічні науки / 2. Проблеми підготовки спеціалістів / Режим доступу: www.rusnauka.com/11_NPE_2012/Pedagogica/2_107631.doc.htm
3. Сухомлинський В. О. Сто порад учителю / В. О. Сухомлинський. – К.: Радянська школа, 1988. – 310 с.
4. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: в 5 т. / В. О. Сухомлинський ; [редкол.: О. Г. Дзевєрін (голова) та ін.]. – Київ : Рад. шк., 1976-1977.